

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI; NO: 2443

Edebiyat Fakültesi Yayınları; No: 32

**ULUSLARARASI KATILIMLI XV. ORTAÇAĞ VE TÜRK DÖNEMİ
KAZILARI VE SANAT TARİHİ ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ - ESKİŞEHİR**

19-21 EKİM 2011

CİLT 1

**PROCEEDINGS OF THE XVTH INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF
MEDIEVAL AND TURKISH ERA EXCAVATIONS AND ART HISTORY
RESEARCHES**

ANADOLU UNIVERSITY - ESKİŞEHİR

19-21 OCTOBER 2011

VOLUME 1

ESKİŞEHİR, 2012

İstanbul'da Bir 14. Yüzyıl Gotik Kilisesinde Bizans Freskoları

Halûk ÇETİNKAYA*

İstanbul'da Perşembepazarı/Karaköy'de yer alan Arap camii, ilginç mimarisine karşın araştırmalara konu olmadan kalabilmiş şehrin en önemli yapılarından biridir. Yapı ile ilgili yayınlar ya kentte yaşayan Latinlerin tarihi ile ilgili¹, ya da tamirler sırasında bulunmuş mezar taşlarını anlatan ayrıntılı çalışmalar olmuşlardır². Öte yandan yapının mimari tarz olarak Gotik bir kilise olduğu dikkat çekmeden kalabilmiştir. Kilisenin Cenova arazisinde yapılmış olması sebebiyle öncelikle kentteki Cenova varlığına değinilip ardından yapının tarihi ve yakın tarihte ortaya çıkmış olan freskoları anlatılacaktır.

Cenova Yerleşimi Tarihi

12 Ekim 1155 tarihinde yerleşimlerine ve iki yıl sonra da kilise inşa etmelerine müsaade edilen Cenova'luların varlığı Pisa'lılarca tehdit olarak algılandıklarından yerleşim alanlarından güç kullanılarak atılmış ve kendilerine tahsis edilen bölgeye ancak 1198 yılında dönebilmişlerdir³. 1261 yılında kenti 4. Haçlı kuvvetlerinden geri alan Bizans yönetimi aynı tarihte Cenova'ya büyük ayrıcalıklar kazandıran Nymphaion anlaşmasını imzalamıştır⁴. Cenova'luların artan gücünden endişe eden imparator 8. Mikail Palaeologos kentteki tüm yabancıları şehir dışına sürmeyi planlamış ve Cenova'luları Heraklea'ya yollamayı düşünmüş ancak daha sonra kentin karşısında, Galata'da oturmalarına müsaade etmiştir⁵. Dominikan tarikatı üyeleri 1233 yılında şehre gelmişler⁶, 1299 yılında ise Guillaume Bernard de Gaillac'a verilen bir evin manastır olarak kullanılmasına izin verilmiştir⁷. Adı geçen manastırın Galata'daki San Paolo e Domenico olduğu iddia edilmişse de⁸ yer itibariyle bu mümkün değildir. 1 Mayıs 1303 tarihinde Galata'nın yeni sınırlarını belirleyen bir belge Bizans imparatoru tarafından Cenova'lılara verilmiş⁹, Mart 1304'te ise Cenova'lılar kendi bölgeleri etrafında sur inşa etme hakkını elde etmişlerdir¹⁰. Çok büyük bir veba salgını 1347 yılında Orta Asya'dan çıkıp Kırım'dan Cenova gemileri aracılığıyla kente ulaşmıştır¹¹. Vebanın zararlarını azaltmak amacıyla Cenova tarafından toplanan gümrük vergilerini kendi almak amacıyla Bizans imparatorluğunun bir girişimi olmuş ve bunun sonucunda yapılan küçük çaplı deniz savaşında Bizans donanması ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bunun ardından Bizans imparatorluğu eski düşmanı Venedik ile bir anlaşma yaparak Cenova'ya karşı bir denge oluşturma çabasına girişmiştir¹². Buna karşılık Cenova'lılar da Türkler'le bir birlik oluşturmuş, bu ortaklık sonucunda 6 Mayıs 1352 tarihinde yapılan savaşta Bizans ordusu yenilmiş ve bu

* Yard. Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul.

¹ Belin, 1894, 18.

² Kramer, Düll, 1985.

³ Belin, 1894, 18.

⁴ Ostrogorsky, 1991, 415.

⁵ Nicol, 1999, 190.

⁶ Marmara, 2006, 19.

⁷ Pachymeres, 1835, 536-537.

⁸ Koçu, 1959, 940.

⁹ Marmara, 2006, 29.

¹⁰ Nicol, 1999, 222.

¹¹ Treadgold, 1997, 773.

¹² Nicol, 1999, 267-268.

tarihten sonra da Bizans'ın Galata üzerindeki hükümlerini kesin olarak sonlandırmıştır¹³. 1396 yılında rakip iki şehir devleti Venedik ve Cenova Osmanlı kuşatması karşısında kenti Bizans ordusuyla birlikte savunmuştur. Aynı yıl Fransa krallığı Cenova'yı ele geçirdiğinde ona ait topraklar da Fransa krallığının malı olmuştur¹⁴.

Binanın Tarihi

Yapının en erken aşamasında Hagia Eirene adıyla imparator 1. İustinianos tarafından yaptırıldığı iddia edilmiştir¹⁵. İmparator 2. Andronikus'un 1303 tarihli emirnamesi olasılıkla bu iddiaya temel oluşturmaktadır. Buna göre, Hagia Eirene kilisesinin arazisinin mezarlık olarak kullanılmasına müsaade edilmiştir¹⁶. Her ne kadar bina çevresinde bulunan mimari parçalar bölgede bir Bizans kilisesinin varlığına işaret etmekteyse de yapının öncülünün Hagia Eirene olduğu görüşünü destekleyecek kesin veriler bulunmamaktadır.

Geleneksel söylenceye göre yapı 717 yılında Mesleme bin Abd- el Melik tarafından cami olarak inşa edilip daha sonra Bizans idaresinde kiliseye çevrilmiştir¹⁷. Bu iddia gerçekten uzaktır.

Yapının 13. yüzyılın ilk yarısında inşa edilip Aziz Paulus'a ithaf edildiği¹⁸ iddiasının yanı sıra Dominikan tarikatının kurucusu Aziz Dominicus'un öğrencisi Hyacinthus'a ithaf edildiği de ileri sürülmüştür¹⁹.

Tamiratlar sırasında buradan çıkan mezar taşlarından hareket eden bir başka görüşe göre yapı 1225 ya da 1228 tarihlerinden birinde eski bir mezarlık alanı üzerine inşa edilmiştir²⁰.

Diğer bir görüşe göre yapı 1225-1230 tarihleri arasında inşa edilip Aziz Paulus ve Dominicus'a ithaf edilmiştir²¹. Yapının 1232 tarihinde inşa edilip Aziz Paulus ya da Dominicus'a ithaf edildiği yönünde de bir görüş mevcuttur²².

Civarda bulunan Bizans inşa malzemelerinden hareketle yapının 1315-1350 tarihleri arasında inşa edildiği yönündeki bir görüşün²³ yanısıra 1315 yılındaki yangının ardından San Paolo e Domenico adıyla 1323-1337 tarihleri arasında inşa edildiği de ileri sürülmüştür²⁴.

Fatih Vakfyesi'nde belirtildiğine göre fethin ardından camiye çevrilen kiliselerden Mesadomenko adlı olanın bu yapı olduğu düşünülmüşse de²⁵ bina içinden çıkan 1475 tarihli mezar taşları çevirme işleminin fethin hemen ardından değil de yirmi yıldan fazla bir süre sonra olduğunu gösterir niteliktedir²⁶. 1492'de İspanya'dan gelen müslümanların bu bölgeye yerleştirilmeleri sebebiyle bu yapının onların kullanımına tahsis edilmesi sebebiyle Arap camii adını aldığı ileri sürülmüştür²⁷.

¹³ Nicol, 1999, 276.

¹⁴ Nicol, 2002, 306-308.

¹⁵ Janin, 1969, 561.

¹⁶ Ivison, 1996, 91.

¹⁷ İncicyan, 1976, 105.

¹⁸ Müller-Wiener, 1977, 79.

¹⁹ Belin, 1894, 214.

²⁰ Mitler, 1979, 86.

²¹ Schneider, Nomidis, 1944, 25.

²² Mamboury, 1953, 319-320

²³ Kramer, Düll, 1985, 317

²⁴ Eyice, 1969, 53.

²⁵ Akgündüz, Öztürk, Baş, 2005, 259.

²⁶ Palazzo, 1942, 38.

²⁷ Eyice, 1969, 53.

Yapının geleneksel söylenceye dayanan ve Hacı Emin Efendi tarafından yazılmış olan uzun manzum biçimdeki tarihi iç kısımda güney yönünde bir duvar üzerine asılmıştır²⁸.

Nisan 1660'da Galata'nın ¾ ünü yakan bir yangını²⁹ 1731'de bir başkası izlemiştir³⁰ bunun ardından Sultan 2. Mahmut'un kızı Adile sultan 1734/1735'de yapıyı onartmış ve bir de sarniç ekletmiştir.³¹ Şadırvanda yer alan bir kitabede³² tamirat ve diğer bir sarnıcın varlığı belirtilmiştir.³³ Şadırvanın yanındaki bir kuyu ağzından bakıldığında bir Bizans kemerinin varlığı Eyice tarafından bildirilmiştir³⁴.

18.yüzyılda yapıyı ziyaret etmiş bir seyyah vitrayları ve Gotik yazıları gördüğünü bildirmiştir³⁵.

1854/1855'de büyük bir yangının ardından bir tamirat daha yapılmıştır³⁶. Bunun ardından ihtiyaç duyulan başka bir tamirat için 12 Haziran 1900 tarihli bir belgeye göre 7000 kuruş ayrılmıştır³⁷. Ancak olasılıkla bu tamirat hayata geçirilmemiştir. Zira 1910 yılında Mimar Kemaleddin'in yapının tamiratına ilişkin ayrıntılı çizimleri mevcuttur³⁸. Aynı mimarın üzerinde 26 Haziran 1913 tarihi bulunan projesi kısmen uygulanmıştır³⁹. Bu tamirat 1913–1919 yılları arasında devam etmiş ve Giritli Hasan Bey idaresinde yapılan çalışmalar sırasında ortaya çıkan mezar taşları İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne götürülmüştür⁴⁰.

Bu tamirat yapıda bazı değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Buna göre; mimar Kemaleddin'in çizimlerinde şekliyle yapı kuzeye doğru yeni bir sahn eklenerek genişletilmiş, hünkâr mahfeli eklenmiş, bu mekanın üstü küçük bir kubbeye örtülmüştür. Bu küçük kubbe Bağdadi tekniğinde yapılmış olup bugün hala çatı ile tavan arasında yapının kuzey doğu bölümünde ulaşılması çok güç bir yerde olmasına karşın varlığını sürdürmektedir.

Bu çalışmalar öncesinde hünkâr mahfeline girişi sağlayan kuzeydoğu yönünde binanın dışında yer alan merdiven Giritli Hasan beyin hanımı İnyet hanımın rüyalarında defalarca gördüğü bir Arap sebebiyle yıkılmış ve yapının geleneksel söylenceyle kurucusu olan Mesleme bin abd-el Melik için bir makam yapılmıştır. Bu durum makamda bulunan bir sütun üzerinde anlatılmaktadır⁴¹.

Yapıyla ilgili araştırmaların en sonuncuları Düll ve Kramer'in 1980'li yıllarda buradan İstanbul Arkeoloji müzelerine götürülmüş mezar taşları ve mimari parçalar üzerinde olanlarıdır⁴².

Bina için 2007 yılında bir rölöve projesi yapılmış ve makalenin yazarı bilimsel danışman olması sıfatıyla ayrıntılı gözlemler yapma şansına sahip olmuştur. Yapıda halen bu yıl başlamış ve geniş bir yapısal yenilemeyi de içeren tamirat çalışması devam etmektedir.

²⁸ Eyice, 1993, 294.

²⁹ Sakaoğlu, 1994, 430.

³⁰ Sakaoğlu, 1994, 433.

³¹ Cezar, 1992, 94.

³² Eyice, 1993, 294.

³³ Ayvansarayi, 2001, 427.

³⁴ Eyice, 1959, 942.

³⁵ de Tournefort, 1718, 7.

³⁶ Müller-Wiener, 1977, 80.

³⁷ T.C. Başbakanlık .

³⁸ Batur, Cephaneçigil, 2009, Resim 17 f.

³⁹ Batur, Cephaneçigil, 2009, Resim 17 c.

⁴⁰ Müller-Wiener, 1977, 80.

⁴¹ Eyice, 1959, 942-943.

⁴² Düll, 1983; Kramer, 1984; Kramer, Düll, 1985; Düll, 1986.

Freskolar

Yapıda 20. yüzyıl başları itibariyle görünür freskolar olduğu bilinmektedir⁴³. Başlarında hale bulunan erkek tasvirlerini içeren freskoların çan kulesinde oldukları başka bir araştırmacıdan öğrenilmektedir⁴⁴. Bu freskoları gösteren fotoğrafta görülen ve şablonla yapılmış olan Osmanlı kalem işi çiçek bezemelerinin aynıları tavan ile çatı arasında hala varlığını sürdürmektedir.

1999 depreminin ardından apsis bölümünde sıvaların kısmen dökülmesiyle bazı freskolar görünür hale gelmişlerdir. Bunlar mevcut yapının en yüksek kısmını oluşturan apsis önünde ve bema güney duvarı üzerinde bulunmaktadır. Freskolar üzerine yapılan sıvanın tutmasını sağlamak amacıyla üzerleri gagalandığından güney duvarında olan üç sahneden sadece ikisi tanımlanabilmiştir. Bunlar; İsa peygamberin doğumu ve vaftizi sahneleridir. Üçüncü sahnede algılanabildiği şekliyle başında hale olmayan, açık kahverengi bir elbise giymiş bir kadın tasvir edilmektedir. Üçüncü sahnenin İsa peygamberin tapınağa takdimi sahnesi olması olasıdır. Tüm sahneler kahverengi vişne rengi bir şeritle çerçevelenmiştir. Sahnelerden İsa peygamberin doğumu sahnesi üstte, vaftizi sahnesi ise onun altındadır. Üçüncü ve olasılıkla tapınağa takdim sahnesi vaftiz sahnesinin sağındadır. Freskolarda kullanılan renkler: kahverengi, sarı, vişne, lacivert, eflatun, gri, beyaz ve mavidir.

İsa peygamberin doğumu sahnesinin zemini açık kahverengidir. Normal olarak hepsi bu sahne içinde bulunmayan kişiler olasılıkla mekan darlığı sebebiye bu sahneye dahil edilmişlerdir. Sahnenin solunda atına binmiş halde Üç Kahin görülmektedir. Aynı kişiler daha sonra sahnenin sağ tarafında yine at üzerinde ancak bu kez bir melek rehberliğinde tasvir edilmişlerdir. Sahnenin alt kısmında solda Yusuf ve onun yanında iki ebe tasvir edilmişlerdir. İki ebe arasında bir leğen tasvir edilmiştir. Onların üzerinde Meryem ana bir yatağa uzanır olarak ters perspektifle tasvir edilmiştir. Yatağı eflatun elbisesi ise laciverttir. Onun sağında da bir çoban yer almaktadır. İsa peygamberin doğumu sahnesi Kariye'den sonra İstanbul'daki ikinci örneği oluşturmaktadır.

Doğum'un altında yer alan İsa peygamberin vaftizi sahnesinin zemini mavidir. Vaftizci Yahya İsa peygamberden daha yüksekte ve onun solunda onu nehir içindeyken sağ eliyle vaftiz eder biçimde tasvir edilmiştir. Vaftizci Yahya omuzları mavi açık kahverengi bir elbiseyle tasvir edilirken İsa peygamberin sadece başı ve omuzları görünür biçimdedir. Kutsal Ruh onun başına doğru yukardan gelir biçimde tasvir edilmiştir. Bu örnek bu sahnenin İstanbul'da Kariye ve Pammakaristos'tan sonraki üçüncü örneğidir.

İkinci grup fresko bema tavanındaki kaburga tonozdadır. Tonozun güneybatı kısmında İncil yazarı Markus bulunmaktadır. Adı mavi zemin üzerine beyaz Gotik harflerle " S Marcus " olarak yazılmıştır. Altında onun işareti olan aslan tasviri vardır. Markus'un üzerinde onun yazdığı İncil'in başlangıç sözleri olan INITIU[M EVANGELII] vardır. Tonozda Markus'un tasvirinin karşısına denk gelen kısımda katolik kilisesinin en önemli dört doktorundan biri olan Ambrosios tasvir edilmiştir. Onun karşısında da ayakta duran bir erkek tasvir edilmiştir. İkisinin arasında da sekiz köşeli bir yıldız vardır. Katolik kilise babaları ya da yaygın söylenişle doktorlarının İncil yazarlarıyla karşılıklı tasvirleri batıda karşılaşılan bir uygulamadır. Bunun en iyi uygulamalarına Ravenna'daki 14. yüzyıl kilisesi San Giovanni Evangelista'da ve Tolentino'daki San Nicola kiliselerinde rastlanmaktadır. Nadir olmakla beraber katolik ve ortodoks azizlerin aynı mekanda tasvir edildikleri örnekler de mevcuttur. Bunların en iyi örneği Venedik San Marco vaftizhanesinde bulunmaktadır. Burada sunak masasının üzerindeki kubbede dört katolik doktor yer alırken vaftiz havuzu üzerindeki kubbede ise dört ortodoks aziz bulunmaktadır. Arap Cami örneğinde olasılıkla kaburgalı

⁴³ Ebersolt, 1921, 40.

⁴⁴ d'Alessio, 1942, 160.

tonozun her dilimi bir kilise doktoruna ayrılmıştı. Ambrosius'un karşısındaki kişinin kimliği ise sorun teşkil etmektedir. Başında hale bulunmaması sebebiyle kutsallık atfedilmeyen bu kişi olasılıkla bir banidir. Kilise içinde apsisin güney ve kuzey kısmında kalan mekanların kullanımına ilişkin bilgiler bunu destekler niteliktedir. Buna göre apsisin kuzeyindeki mekan Meryem Ana'ya ithaf edilmiş ve Antonia de Via'nın mezar şapeliyken, güneyde bulunan mekanın ise Aziz Nikolaos'a ithaf edilmiş olan Petrus de Persio ve ailesinin mezar şapeli olduğu ileri sürülmüştür.⁴⁵ Kaburga tonozun kuzeybatı kısmında ise İncil yazarı Matta'nın tasviri vardır. Adı " S Mattheus " olarak okunabilmekteyken işaretinin olduğu alt kısım fresko tahribatı sebebiyle belli değildir. Gövdесinin orta bölümünde İncilin ilk sözleri olan LIBER GEN[ERATIONII] vardır. Kaburga tonozun batı yönünde oniki eski ahit peygamberinin tasviri vardır. Yüzleri ve isimleri tahrip olduğundan sadece dört tanesinin ismi okunabilmektedir. Bunlar: GIOEL[E], [E]ZECHIEL[E], IEREMIAS ve ZACHARIAS'tır.

Bugünkü tavan seviyesi alçaltılmış olduğundan asıl tavan seviyesini oluşturan ve çatı ile küçük bir açıklık bırakan yapı değiştiğinden dolayı binanın çatısını doğu yönünde taşıyan kemer tavan arasında kalmıştır. Minare merdivenlerinden ulaşılabilen bu kemer üzerinde kuzey yönünde freskolar mevcuttur. Güney bölümünde ise kemere paralel giden bir şerit dışında herhangi bir freskoya rastlanmamıştır. Kemerin kilit taşı üzerinde eskiden bulunan ancak silinmesine rağmen izleri hala görülebilen bir haç ve bunun iki yanında iki adet servi vardır. Kemerin üzerinde var olan yapısal izlerden en az iki kez onarıldığını söylemek mümkündür. Kemerin kuzey kısmında yer alan freskolar şeritlerle üç kademe gözlenmektedir. Bunlardan en üstte yer alanı kemere paralel giden şeridin hemen üzerinde ve büyük güçle fark edilebilen bir yalın ayak (sağ) ve onun hemen solunda bir çift kadın ayakkabısı vardır. Yalın ayaklı olarak İsa peygamberin Deesis sahnesinde tasviri sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Karşıdan bakıldığında solda ise Meryem Ana tasvirine ait bir çift ayakkabı mevcuttur. Deesis sahnesinin çok küçük bir bölümünü içeren bu sahnenin asıl boyu düşünüldüğünde mevcut kemerin yüksekliğinin yaklaşık iki metre artacağı açıktır. Bir alt seviyedeki sahne ise beş erkek tasvirinden ibarettir. Yüzleri güneye doğru dönük olan kişilerden sol tarafta yer alan bir tanesi diz çökmüş, elleri elbisesiyle örtülü, diğerlerinden ayrı ve yakarır biçimde tasvir edilmiştir. Tasviri yapılan bu kişinin yüzü dışındakiler sadece kontur olarak algılanabilmektedir.

En alt kısımda yer alan fresko da iki kademe halinde yapılmıştır. Bunlardan üstte yer alanı haleli erkeklerden oluşurken bunun altında beş erkek tasviri vardır. Bunlardan en kuzeyde olanı güneye, diğerlerine yüzünü dönmüş olarak tasvir edilmiştir. Bu beş kişiden ikisi eski ahit peygamberi ya da Üç Kahin benzeri kıyafetler giymişlerdir. Bu iki kişinin arasında da üzeri haçlarla bezeli bir kilise babası tasviri vardır. Her ne kadar isimleri yazılı olmasa da yukarıda yer alan Deesis sahnesinden hareketle bu sahnelerin mahşer tasvirine ait olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Sadece ters perspektif, renk ve gölge kullanımı, kişilerin betimlenme biçimleri değil ama sahnelerin yeri de Bizans ustalarının burada çalışmış olduklarının açık göstergesidir. Nitekim batıdaki kiliselerde mahşer sahneleri ana mekana giriş kapısı üzerinde yer alırken buradaki tasvirlerin yeri de göz önüne alındığında resim ustalarının yerli oldukları kolayca anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bina içinde bazı Bizans malzemeleri yeniden kullanılmıştır. Bunlardan en çarpıcı olanları 6.yüzyılda yapılp arka yüzü 1330'de; 10.yüzyılda yapılp arka yüzü 1388'de kullanılmış mezar taşları bölgede daha önceden bir mezarlık olduğunun göstergeleridir.⁴⁶

⁴⁵ d'Alessio, 1942, 17 / 20.

⁴⁶ Düll, 1986, 247-248.

Mimari tarz itibarı ile İstanbul'da yapılmış en erken Gotik kilise olması yapının önemini artırmaktadır. İnşaatın ardından bina içindeki bezemeler için de Bizanslı ustalar çalıştırılmıştır. Kent içinde yaşanan sorunlar sonucunda Patrik Athanasios taraftarı keşişlerin 1309 yılında Galata'da katolik din adamlarına sığındıkları bilinmektedir⁴⁷.

Bunların ışığında kanaatimce yapı: 14.yüzyıl başında San Domenico e Paolo adıyla Gotik bir kilise olarak inşa edilmiş, bezemeleri de olasılıkla 1310 yılı civarında Bizans ustaları, büyük ihtimalle de keşişler yapmışlardır.

⁴⁷ Nicol, 2002, 104.

Kaynakça

- Akgündüz, A. - Öztürk, S. - Baş, Y., 2005, *Üç Devirde Bir Mabet Ayasofya*, İstanbul.
- Ayvansarayı, Hüseyin Efendi - Ali Satı Efendi- Süleyman Besim Efendi, 2001, *Hadikatü'l Cevami, İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar* (yay. A. N. Galitekin), İstanbul.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Şura-yı Devlet Evrakı Dosya No 151 Gömlek Sıra No 53 Tarih 1318.C.16 Orijinal Kayıt No Evkaf 6/915
- Batur, A.- Cephaneçigil, G., 2009, *İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü Mimar Kemaleddin Proje Kataloğu*, Ankara.
- Belin, A., 1894, *Histoire de la Latinite de Constantinople*, 2nd edition, Paris.
- Cezar, M., 1992, *19. yüzyıl Beyoğlu'su*, İstanbul.
- d'Alessio, Eugenio, Daleggio, 1942, *La pietre sepolcrali d'Arab Giama*, Genoa.
- de Tournefort, Pitton, 1718, *Relation d'un voyage du Levant*, tome II, XVII, Amsterdam.
- Düll, S., 1983, "Unbekannte Denkmäler der Genuesen in Galata", *Istanbul Mitteilungen*, S. 33, s. 225-238.
- Düll, S., 1986, "Unbekannte Denkmäler der Genuesen aus Galata II", *Istanbul Mitteilungen*, S. 36, s. 245-256.
- Ebersolt, J., 1921, *Mission archæologique de Constantinople*, Paris.
- Eyice, S., 1959, "Arab Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, s. 936-947.
- Eyice, S., 1969, *Galata and its Tower*, İstanbul.
- Eyice, S., 1993, "Arap Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt I, İstanbul, s. 294-95.
- İncicyan, P. Ğ., 1976, *18. Asırda İstanbul* (çev. H. D. Andreasyan), İstanbul.
- Iverson, E. A., 1996, "Latin tomb monuments in the Levant 1204- ca. 1450", *The Archaeology of Medieval Greece* (ed. P. Lock - G. D. R. Sanders), London.
- Janin, R., 1969, *La Geographie ecclesiastique de l'empire Byzantin, Premiere partie: Le siege de Constantinople et le Patriarcat oecumenique, Les eglises et les monasteres*, tome III, 2nd edition, Paris.
- Koçu, R. E., 1959, *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt II, İstanbul.
- Kramer, J., 1984, "Einige Handelsbauten des 18. und 19. Jahrhunderts in Galata", *Istanbul Mitteilungen*, S. 34, s. 417-440.
- Kramer, J. - Düll, S., 1985, "Baubeobachtungen an der Arap Camii in Istanbul", *Istanbul Mitteilungen*, S. 35, s. 295-321.
- Loenertz, R., 1935, "Les etablissements dominicains de Pera-Constantinople", *Echos de Orient*, S. 34, s. 332-49.
- Mamboury, E., 1953, *The Tourists' Istanbul*, İstanbul.
- Marmara, R., 2006, *Bizans İmparatorluğundan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi* (çev. Saadet Özen), İstanbul.
- Mitler, L., 1979, "The Genoese in Galata 1453-1682", *International Journal of Middle East Studies*, S. 10/1, s.71-91.
- Müller-Wiener, W., 1977, *Bildlexikon zur topographie Istanbul*, Tübingen.
- Nicol, D. M., 1999, *Byzantium and Venice, A study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge.
- Nicol, D. M., 2002, *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453*, Cambridge.
- Ostrogorsky, G. 1991, *Bizans Devleti Tarihi* (çev. F. Işıltan), Ankara.

- Pachymeres, G., 1835, *De Michaele et Andronico Palaeologis*, vol. II (ed. Immanuel Bekker), Bonnae.
- Palazzo, B., 1942, *Le pietre sepolcrali di Arab giama Antica chiesa di S. Paolo a Galata*, Genova.
- Sakaoğlu, N., 1994, "Yangınlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt VII, İstanbul, s. 427-438.
- Schneider, A. M. - Nomidis, M. I., 1944, *Galata topographisch archaologischer plan*, İstanbul.
- Treadgold, W., 1997, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford.

Çizim 1. Yapının İnşa Edildiği Tarihteki Olası Görünümü (Tayfun Öner)

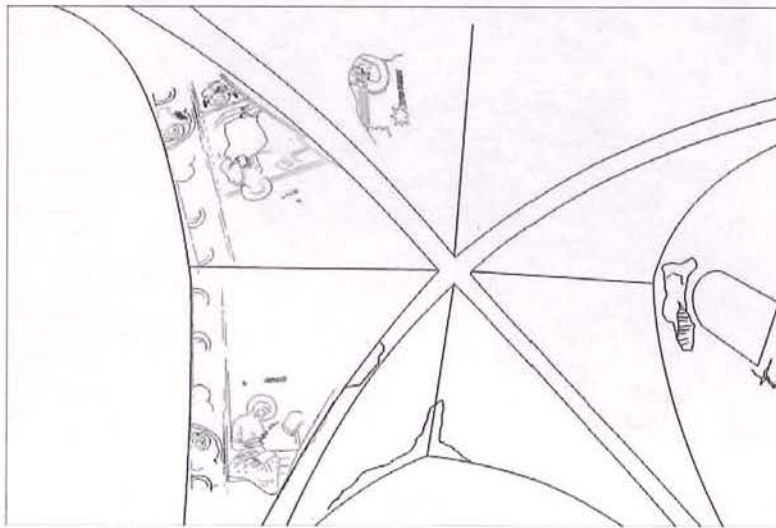
Resim 1. Bema Güney Duvarı Üzerinde İsa'nın Doğumu ve Vaftiz Sahneleri

Resim 2. Tavan arasındaki Kemer Üzerinde Freskolar

Resim 1. Tavan arası Kemerini En Alt Kademedede Mahşer Sahnesi Parçası

Çizim 2. Bema Tonozu Üzerindeki Freskoların Yerleşimi